

Historische bijdragen

De kapel van het St. Geertruidengasthuis

door Lies van Vliet

Bij de aanvang van de 17de eeuw telde Kampen, naast de drie grote protestantse kerken, nog een aantal kleinere kerkgebouwen. Hiertoe behoorden de na de Hervorming overbodig geworden kerken van de geconfisqueerde kloosters en ook de bedehuizen van de stedelijke gasthuizen.

Zoals bekend werden de kloosterkerken afgebroken of hergebruikt. Zo bood de kapel van het aan St. Agnes gewijde klooster aan de Vloeddijk verder onder meer onderdak aan een volmolen. De kerk van het Birgittenklooster, ook aan de Vloeddijk, werd afgebroken en in het kerkje van het St. Anna-klooster op de hoek van de Groenestraat en de Broederweg werd de Waalse gemeente gehuisvest.

Ook de gasthuiskerken verdwenen in de eerste helft van deze eeuw. De Heilige Geestkapel deed eerst nog dienst voor allerlei doeleinden. Zo werd het enige tijd gebruikt als opslagplaats voor wapens en was het vooral van belang als drager van carillon en klok. De laatste gaf bij voorbeeld de vertrektijden van de beurtschepen aan. Hieraan kwam in 1646 een abrupt einde toen de kerk sneuvelde als gevolg van een grote brand, veroorzaakt door bouwwerkzaamheden. Over het lot van de kapel van het St. Geertruidengasthuis was weinig bekend. Het leek alsof het gebouw(tje?), waarin de verpleegden eeuwenlang hun geloof beleden hadden, in alle stilte verdwenen was.

Een foto (afb. 1) die ik nam in het jaar 1970, waarin de gasthuiskeuken aan de Boven Nieuwstraat werd afgebroken, bewijst echter dat tenminste een klein deel van dit kerkje bij de bouw van de keuken of een vroeger gebouw nog een functie heeft gehad. Na de afbraak van de keuken was in de zijmuur van het uit 1897 daterende hoofdgebouw (afb. 3), dat was gebouwd op de plaats van de middeleeuwse ziekenzaal van het gasthuis, een muur te zien met daarin dichtgemetselde spitsbogen. De bogen werden van elkaar gescheiden door een zuil van trachiet, natuursteen dat ook bij de bouw van de Bovenkerk is gebruikt. Aan de buitenzijde van de bogen waren ook nog de basementen zichtbaar van inmiddels verdwenen zuilen, eveneens van trachiet.

Afb. 1. De tijdens de sloop van de keuken in 1970 vrijgekomen zijmuur met dichtgezette spitsbogen.
Foto Lies van Vliet.

Trachiet

Dit bouw materiaal, trachiet, werd gewonnen uit de Drachenfels aan de Rijn in het Zevengebergte ten zuiden van Königswinter. Het is ontstaan tijdens een vulkanische periode in het Tertiair, ongeveer 30 miljoen jaar geleden. Trachiet werd eeuwenlang toegepast bij onder meer de bouw van kerken en werd in oude rekeningen 'drakenvelts steen' genoemd. Als gevolg van hoge toltarieven op de Rijn raakte dit materiaal in de loop van de 15de eeuw in onbruik'. Het Stedelijk Museum Kampen bezit twee vijzels, enkele kanonskogels en een bouwfragment met een reliëf, die zijn vervaardigd van deze natuursteen.

Misschien vormden de door de trachieten middelzuil gescheiden spitsbogen de toegang tot de kapel vanuit de ziekenzaal van het gasthuis. Op de plattegrond van Utenwael zijn beide in ieder geval tegen elkaar aan gebouwd. Ruim voor de sloop van de ziekenzaal eind 19de eeuw, ten behoeve van de

Afb. 2. Detail van de opmeting uit 1861 door P. Bondam, van de ziekenzaal van het Bovengasthuis. In plattegrond en doorsnede de muur met de spitsbogen. Collectie Gemeentearchief Kampen.

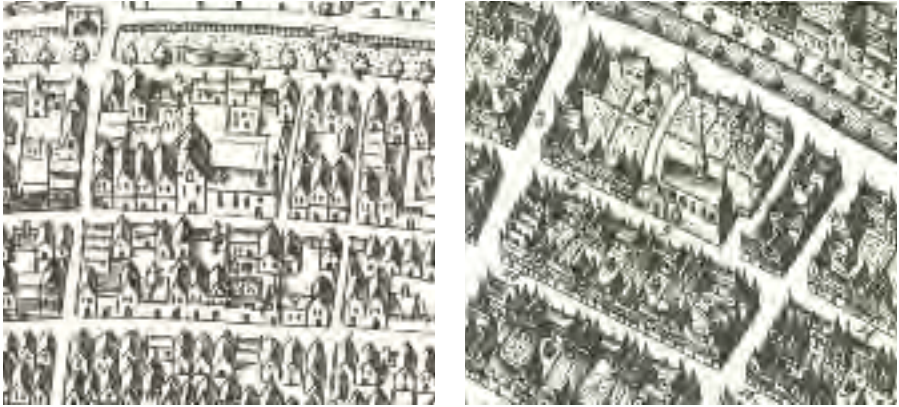

Afb. 3. Het uit 1897 daterende hoofdgebouw van het Bovengasthuis aan de Boven Nieuwstraat met links (bij het pijltje) de zuidmuur waarin de dichtgezette spitsbogen. Collectie Frans Walkate Archief.

bouw van het nieuwe hoofdgebouw, heeft de toenmalige stadsarchitect Bondam in 1861 dit gebouw opgemeten. Op zijn in het Kamper gemeentearchief bewaard gebleven tekening zijn de bogen met middenzuil duidelijk te herkennen (afb. 2)². En het dunnere muurwerk ter plaatse duidt er op dat de bogen eerst later - na de sloop van de kapel? - zijn dichtgezet. Ook aan de afwijkende steensoort is dit af te leiden.

Geertruidengasthuis in de 17de eeuw

Na de afbraak van de keuken aan de Boven Nieuwstraat en de voltooiing van de op die plaats geplande nieuwbouw, is er van deze historische resten niets meer vernomen. Wel is nog bekend dat tijdens het gereedmaken van het bouwterrein ter plaatse verschillende stoffelijke resten van mensen werden aangetroffen.³ Niet zo verwonderlijk op of nabij een plek waar een

Afb. 4. Links een detail van de plattegrond van Paulus Utenwael uit 1598, met in het midden de ziekenzaal en links ervan de kapel van het Geertruidengasthuis. Rechts een detail van de plattegrond van Joan Blaeu uit ca. 1660. Op de plaats van de in 1611 afgebroken kapel staat nu een poortgebouw dat toegang geeft tot het gasthuisterrein.

kapel gestaan heeft. Maar met de latere sloop van het vroegere hoofdgebouw zijn de laatste bouwhistorische resten van de middeleeuwse kapel zonder verdere documentatie verdwenen.

De vraag of de foto het laatste spoor van het kerkje kon zijn, was de aanleiding om weer eens in ons onvolprezen gemeentearchief te duiken. En zowaar: het Register van Resoluties van Schepenen en Raden onthulde de laatste beslissingen aangaande de kapel. Zo weten we dat het in 1611 is afgebroken. Kon de stad zich de uitgaven voor herstel niet permitteren, of was het kerkje misschien wegens een te gering aantal verpleegden overbodig geworden? Toen de magistraat in 1600 Jan Boele en Petertgen Peters met een plaats in het St. Geertruidengasthuis begunstigde, bepaalde men meteen dat de instelling in het vervolg met niet meer dan 36 personen bezwaard mocht worden.⁴

Misschien is het wel aardig ook te vermelden dat enkele jaren later de regel van kracht werd dat gegadigden voor de stedelijke gasthuizen alleen rond Kerstmis opgenomen mochten worden. Nieuwe bewoners konden het hele jaar worden aangemeld, maar werden alleen tegen de kerstdagen 'nae olden gebruijck' door het volledige stadsbestuur na een grondig onderzoek naar hun 'conditie, habilitijt en olderdoem' gekozen.⁵

Naast het gezondheidsonderzoek, waarbij het vermogen nog werk te verrichten een belangrijk criterium geweest kan zijn, speelde ook de aanwe-

zigheid van bezittingen een rol. Kandidaten dienden dan ook een behoorlijke specificatie van hun goederen en alles wat hun nog door vererving zou toevallen mee te brengen. Na overlijden van een verpleegde zou dit alles aan het gasthuis vervallen. Het was de bewoners verboden hierin bij testament verandering aan te brengen.⁶ Dat de belangen van familieleden en gasthuis aangaande de eigendommen van verpleegden nauwkeurig werden bijgehouden, mag blijken uit de afspraken tussen het stadsbestuur en de verwanten van ene Hendrikgen Roeloffs over haar verzorging. Hendrikgen, waarschijnlijk een vrouw uit een vooraanstaande familie, was gedurende enige tijd in het St. Geertruidengasthuis ondergebracht 'vermits sie in haere memorie geslagen (was)'. Toen zij tekenen van beterschap vertoonde, wilden haar verwanten de verzorging weer zelf op zich nemen, op voorwaarde dat het gasthuis 'onder behoerlick inventaris' alles wat Hendrikgen had ingebracht weer mee terug zou geven. Het stadsbestuur stemde hiermee in, maar stelde wel een voorwaarde. Indien 'oock (dat Godt verhoeden moet) haere kranckhoeffdicheyt sich queme te vermeerderen', zodat zij weer in verzekerde bewaring gesteld moest worden, dan was het haar familie toegestaan Hendrikgen weer in het gasthuis te brengen. Provisoren en kerkmeesters verzekerden dat zij haar in dat geval 'mit cost, dranck ende anders haer levent lanck' zouden verzorgen, mits zij alle bezittingen die zij bij haar ontslag had meegenomen, weer in het gasthuis zou terugbrengen.⁷

Tegenslagen

In deze jaren had de stad met enkele grote, geldelijke tegenslagen te kampen. Zo richtte in het voorjaar van 1607 een zware storm grote schade aan aan de Buitenkerk, waarbij ook een aantal huizen en bedrijven in de naaste omgeving beschadigd werd. Enkele jaren later, in 1610, werd de hele regio getroffen door hoge watervloeden (Pontianus-stormvloed), die opnieuw hoge kosten voor de stad meebrachten. Geen wonder dus dat men met een dubbele bezuiniging als doel in 1610, na een voorafgaande bezichtiging, besloot tot afbraak van de gasthuiskerk, om vervolgens het vrijkomende bouw materiaal bij de reparatie van de Buitenkerk te kunnen hergebruiken.⁸ Blijkbaar liet de uitvoering van de sloop nogal op zich wachten. Een jaar later gelastte de magistraat, duidelijk ontstemd, de kameraars en rentmeesters van 1610 dat zij 'datelijck het affbreecken van St. Geertruiden kercke sullen procedieren ende met alle vlijt ende neersticheit daer an wesen dat die materialen van holt, steen ende anders daarvan kommende, in eene massa gebracht muegen worden omb die naemals tot wederopbou-

winge van de vervallende Buytenkercke ende toorne te imploijeren sonder deselve tot eenige andere stadtzwercken te gebruicken offte oock eetwes daervan aen jemande te veralienieren ende te vercoopen.”⁹

Het lijkt niet erg waarschijnlijk dat in de Buitenkerk nog resten van de kapel van het St. Geertruidengasthuis herkenbaar te vinden zijn. Misschien voer voor bouwhistorici?

Afkorting:

O.A. = Oud Archief der gemeente Kampen

Noten

1. A. Slinger, H. Janse en G. Berends, *Natuursteen in monumenten* (Rijksdienst voor Monumentenzorg). Zeist 1980. Zie ook: H. Janse, *Bouwers en bouwen in het verleden. De bouwwereld tussen 1000 en 1650*. Zaltbommel 1965.
2. Gemeentearchief Kampen, topografisch-historische verzameling nr. 232; met dank aan Theo van Mierlo die mij op deze tekening wees.
3. S. Hörchner, C. Jansen en B. Schelhaas, *Myosotis. Een bundel vergeet/mij/nieten*. Kampen 2005, 178.
4. O.A. 23, fol. 115.
5. O.A. 23, fol. 158v.
6. O.A. 23, fol. 153v.
7. O.A. 23, fol. 165.
8. O.A. 23, fol. 183v.
9. O.A. 23, fol. 199.